

Miljøministeriet
Naturstyrelsen

LIFE09 NAT/DK/000370 – RAHID

Restoration of Atlantic heaths and inland dunes in Denmark

After- LIFE Conservation Plan

1 Indledning

LIFE RAHID (LIFE09 NAT/DK/000370) blev gennemført i perioden fra 1. januar 2010 til 31. december 2016.

Projektet gennemfører indsatser for en række naturtyper og arter, som er omfattet af habitatdirektivets Bilag I, II og IV inden for Natura 2000 områderne:

Skovbjerg Bakkeø (H57)
Harrild Hede (H64)
Randbøl Hede (H71)
Hedeområder ved Store Råbjerg (H74)
Lønborg Hede (H196)
Heder i Klosterheden Plantage (H224)

Projektet omfatter følgende af Naturstyrelsens arealer:

Idum Hede, Nr. og Sdr. Vosborg, Torsted, Vind Hede, Harrild Hede, Nørlund Hede, Randbøl Hede, Grene Sande, Gyttegård Plantage, Lønborg Hede og hedearealer i Klosterheden Plantage.

LIFE Hede har til formål at forbedre og udvide en række sjældne og truede habitatnaturtyper inden for Natura 2000 områderne via eksempelvis rydning, afskrælning, slåning af lyng, afbrænding, hævning af vandstand og afgræsning. Der laves naturforbedrende aktiviteter på ca. 2.600 ha. eksisterende naturområder, som forbedrer naturtypernes potentiale for at udvide sig. Hertil kommer at der skal skabes nye og forbedrede levesteder for natravne og tinksmede. Projektet vil desuden lave bedre information om naturområderne samt bedre vilkår for ophold og besøg på arealerne.

Aktiviteterne er målrettet specifikke naturtyper og arter, som:

- Indlandsklitter med lyng og visse (2310)
- Indlandsklitter med lyng og revling (2320)

- Indlandsklitter med åbne græsarealer med sandskæg og hvene (2330)
- Våde dværgbusksamfund med klokkelyng (våde heder) (4010)
- Tørre dværgbusksamfund (Tørre heder) (4030)
- Enekrat på heder, overdrev eller skrænter (Enebærkrat)(5130)
- Natravn
- Tinksmed

Formålet med en **After-LIFE Conservation Plan** er at fastlægge en plan for den driftsmæssige forvaltning af LIFE projektet efter dets formelle afslutning.

De 6 projektområder ligger inden for hver deres Natura2000-området, hvilket betyder at de nationale Natura 2000 planer med tilhørende handleplaner udgør den overordnede planlægning for opnåelse af målet med gunstig bevaringsstatus. Natura 2000 planenerne revideres hvert 6. år, og de Natura 2000 planer, som dækkede perioden 2009-2015 vil er i 2016 erstattet af en ny generation af planer det gælder fra 2016-2021. De nye planer er baseret på en ny basisanalyse, hvis data stammer fra det nationale overvågningsprogram NOVANA.

I nedenstående er det yderligere specificeret en pleje- og driftsplan for de konkrete projektområder, som har været omfattet af LIFE-projektet.

2 After-LIFE pleje og drift

2.1 Skovbjerg Bakkeø

Projektområdet ligger inden for Natura2000-området, hvilket betyder at de nationale Natura 2000 planer med tilhørende handleplaner udgør den overordnede planlægning for opnåelse af målet med gunstigbevaringsstatus. Natura 2000 planenerne revideres hvert 6. år.

Den fremtidige pleje af Skovbjerg Bakkeø skal der fokuserer på nedenstående punkter:

- **Opretholde afgræsning**
- **Fjernelse af opvækst**
- **Sikre egnede levesteder for stor vandsalamander**

Opretholdelse af græsning

Der tilstræbes et lavt græsningstryk, således at planterne kommer til blomstring i sommermånederne, vedplanterne bides i vinterhalvåret, og der er frisk gødning til stede fra april til november af hensyn til gødningsbiller og -svampe.

Fjernelse af opvækst

Life hedeprojektet har muliggjort en effektiv fjernelse af slevsåede nåle-

og løvtræer på hede arealerne, men der vil fortsat forekomme spontan opvækst. Denne opvækst vil løbende blive reduceret gennem indgreb som afbrænding, knusning, afgræsning eller manuel fjernelse.

Sikre egnede levesteder for stor vandsalamander.

Levesteder og vandhuller sikres en tilstrækkeligt rydning af skyggegivende bredvegetation, så de forbliver lysåbne og med en lav vegetation i vandhuller. Der etableres velegnede skjulesteder både på søbund og på land til overvintring.

2.2 Harrild

Harrild/Nørlund hederne

I den fortsatte drift og pleje af Harrild/Nørlund hederne vil vi, afhængigt af de foretagne plejemetoder, fokusere på følgende.

Arealer hvor der har været udført indgribende plejeindgreb: Pleje udover evt. fjernelse af træopvækst, forventes først at blive aktuel efter mere end 20 år. Herefter vil afbrænding eller afhøstning af hedevegetationen komme på tale. I mellemtiden vil vi overvåge floraudviklingen. Forventeligt bør en egentlig 0 stilling først skulle gentages efter minimum 50 år.

Arealer med forsøg med gammeldags landbrugsdrift: Indgrebet kan sidestilles med arealerne hvor der er 0 stillet ved hjælp af tørveskrælning. Flora udviklingen på de nu udpinte arealer følges, evt. træagtig opvækst fjernes. Yderligere plejeindgreb vil forhåbentligt først komme på tale efter mere end 20 år.

Arealer der har været plejet med afbrænding eller afhøstning: Fortsat afhøstning af træagtig opvækst efter behov. Den afhøstning af dværgbuske der sker i forbindelse med træafhøstningen, bidrager til at skabe variation i vegetationen, såvel i alder som arter.

Det kan forventes at der i løbet af få år bliver behov for egentlig pleje igen, da lyngtørvens tykkelse stadig vil favorisere uønskede arter (eks. Blåtop og lyngbladbiller) I så fald bør en reduktion af tørvelaget overvejes, da for hyppige gentagelser af afbrænding eller afhøstning kan forarme floraen og dermed faunaen.

Våde heder, hvor blåtoptuer har været afhøstet: Det forventes at den store bestand af kronvildt vil kunne holde de afhøstede stribes nogenlunde nedgræssede, så der går mange år før græsset igen danner tuer. Hvis vildtafgræsningen ikke er tilstrækkelig til at holde blåtoppen i ave, vil vi satse på egentlig afgræsning – om muligt ved brug af hyrdede får.

Udviklingen af floraen på arealerne vil blive fulgt. Håbet er at alternative arter vil trives hvor blåtoppen holdes i afgræsset tilstand.

Arealerne har i de seneste år været så vandbegunstigede at der stort set ikke kommer træopvækst. Kommer der en række tørre år kan det blive aktuelt at fjerne træopvækst.

Afgræsnings arealer: Der er kun satset på græsning på et par mindre arealer, Dels giver den hidtidige fredning ikke mulighed for hegning, og dels vil kvægafgræsning

normalt medføre at lynghede udvikler sig i retning af surt overdrev. De to små arealer der er hegned i projektet, har tydeligvis tidligere været afgræsset. Udover en passende afgræsning burde yderligere pleje ikke være påkrævet, den spredte fremkomst af glansbladet hæg må forventes at forsvinde og de mange eksisterende hvidtjørn vil indgå som en del af den ønskede vegetation.

Hedepleje demonstrations parceller: De 2 demonstrationsfelter bestående af hver 6 parceller på 40 x 100 meter skal foreløbigt stå urørte, så effekten ved de forskellige behandlingsmetoder på hhv. græs-, og lynghede kan iagttages over en længere årrække. Hvis der opstår behov for at fjerne træopvækst med tiden, kan det overvejes.

2.3 Randbøl og Store Råbjerg

After-LIFE pleje og drift for Randbøl Hede og Hedeområder ved St. Råbjerg (Grene Sande)

Naturstyrelsen Trekantsområdet har i 6 år arbejdet intensivt med at udvide, retablere og udvikle hederne omkring Store Råbjerg og Randbøl Hede. I den fremtidige drift vil der blive arbejdet på at følge op på den gunstige udvikling og de nye tiltag, som Life-projektet har bidraget positivt til

Randbøl Hede.

Tiltag i driften af Randbøl Hede

- Afgræsning
- Gamle driftsformer
- Nye arealer med åbne sandflader
- Afbrænding og afhøstning af lyng
- Formidling og friluftsliv

Afgræsning:

I Life-projektet er der indhegnet store nye arealer på Randbøl Hede og disse forpagtes fremadrettet ud til afgræsning med racer, der er gode til naturpleje. Arealerne græsses med et lavt græsningstryk, der tilgodeser flora og fauna. Ligeledes udføres græsningen ikke som helårsgræsning, da dette vil have u hensigtsmæssig indflydelse på lyng og øvrige dværgbuske. Der vil være et fokus på at græsse hårdt og intensivt i det tidlige forår, hvor blåtop er attraktiv for kvæg. Afgræsning med kvæg vil om muligt blive suppleret med "rullende" fåregræsning på arealer, specielt til bekæmpelse af blåtop. Med en rullende afgræsning er arealerne tilgængelige for den øvrige fauna 90 % af tiden. Fårene skal også indgå i et forsøg på at udvikle et koncept omkring gode fødevarer fra heden.

Gamle driftsformer:

I Life-projektet blev dyrkning af boghvede afprøvet med succes. Boghveden udpiner jorden samtidig med at den tjener fugle og insekter som fødekilde. Der efterlades ca. 10 % af arealet som skjul og føde efter høst i et rotationssystem. I 2017 indtages nye arealer til dette koncept på den centrale del af heden. Arealerne drives som forsøg i 3-4 år for at fjerne næringsstoffer og efterlades efterfølgende brak til fri succession.

Åbne Sandflader:

Som en del af målsætningen for driften af Randbøl Hede planlægges der at etablere

nye arealer med åbent sand eller afskrællede flader efter "hollandsk koncept". Sidstnævnte kræver dog at der kan opnås tilskud fra særbevillinger eller lignende. Gamle brandlinjer pløjes/harves i rotationssystemer, således at der permanent er flader på heden med bart sand for at tilgodese flora og fauna tilhørende denne biotop.

Afbrænding og lynghøst.

Den ugræssede del af Randbøl Hede vil blive plejet med lynghøst og afbrænding i et rotationssystem, hvor ca. 10 % af hedens areal afbrændes/høstes hvert år. I plejen indtænkes udvikling af små holme med hjemmehørende træer og buske, af pil, skovfyr m.fl. for at sikre levesteder for insekter, sommerfugle, rovfugle mm.. Der vil ikke ensidigt blive fokuseret på at fjerne alt trævækst fra heden.

Formidling og publikum.

Naturstyrelsen Trekantsområdet arbejder målrettet med at formidle vores drift på hederne til skolebørn og friluftsmennesker. Dette sker via Naturrum Kirstinelist samt gennem målrettet naturskoleundervisning på heden. Ligeledes tilstræbes, at der altid er gode stisystemer og andre friluftsfaciliteter på og nær heden.

Store Råbjerg (Grene Sande).

- **Afgræsning og konvertering af plantage til hede**
- **Opretholde sandflugtsarealer**
- **Afbrænding**
- **Moniteringsprojekt af klokkeensian**
- **Formidling og friluftsliv**

Afgræsning og konvertering af plantage til hede

I Life-projektet er der indhegnet store nye arealer i den forhenværende plantage og disse bortforpagtes til afgræsning med arter og racer, som er velegnede til naturpleje. Arealerne afgræsses med et lavt græsningstryk, som tilgodeser flora og fauna. Ligeledes udføres græsningen ikke som helårsgræsning, da dette vil have u hensigtsmæssig indflydelse på lyng og øvrige dværgbuske på arealerne. Der vil være et fokus på at græsse hårdt og intensivt i det tidlige forår samt fokus på at lave slid på arealet i mindre områder. Sliddet skal resultere i "åbent sand" ved at lave hul eller fjerne det store førnelag efter plantagen.

Et nyt tiltag der vil blive afprøvet i 2017 er at udsætte natursvin på gamle plantagearealer for at øge omsætningen samt frilægge gamle lyngfrø i mineraljorden.

Afbrænding af de ryddede plantagearealer vil ligeledes blive brugt som tiltag til at øge andelen med mineraljord for fremme spiring af lyng og andre dværgbuske.

Sandflugtsarealer:

Naturstyrelsen vil have øget fokus på at opretholde og forbedre muligheden for åbne sandarealer og sandflugt i Grene Sande. Således vil det nyetablerede areal med åbent sand blive harvet, så der er blotlagt mineraljord. Arealerne vest for de åbne sandarealer vil blive ryddet og holdt træfrie for at sikre mest mulig vinderosion.

Afbrænding og lynghøst:

Den ugræssede del af Gyttegård, vil blive plejet med lynghøst og afbrænding i et

rotationssystem hvor ca. 10 % af hedens areal afbrændes/høstes hver år. I plejen indtænkes udvikling af små holme med hjemmehørende træer og buske, så som pil og skovfyr for at sikre levesteder for insekter, sommerfugle, natravn, rovfugle med flere. Der skal ikke ensidigt fokuseres på at fjerne alt træ fra heden.

Moniteringsprojekt af Klokkeensian.

Den fine bestand af klokkeensian i Gyttegård søges udvidet gennem målrettet pleje og etablering af flere våde arealer. Ligeledes søges levesteder for ensian blåfuglen forbedret og der arbejdes også på at skabe levesteder for den stikmyre indgår i symbiosen med ensian blåfugl, fx ved at lave myreholme på arealer der er våde om foråret.

I samarbejde med Billund Kommune og et stort hold frivillige tæller Naturstyrelsen hvert år sommerfugleæg på de blomstrende Klokke Ensian. Dette arbejde fortsættes.

Formidling og friluftsliv.

Naturstyrelsen Trekantsområdet arbejder målrettet med at formidle vores drift på hederne til skolebørn og friluftsmennesker. Dette sker via Naturstyrelsens digitale formidlingsplatforme samt via korttavler på p-pladser. Endvidere udføres der målrettet undervisning på hederne igennem naturskolerne. Ligeledes søges enhedens stisystemer og formidlingsplatforme opretholdt.

2.4 Lønborg hede

Den fremtidige pleje af Lønborg Hede skal der fokuserer på nedenstående punkter:

- **Opretholdelse af græsning og periodevis afbrænding**
- **Rydning af nåletræ**

Opretholde afgræsning.

Der tilstræbes græsning med kreaturer fra midt maj til oktober med lavt græsningstryk, således at planterne kommer til blomstring i hhv. sommer- og sensommermånederne, og der er frisk gødning til stede fra april til november af hensyn til gødningsbiller og -svampe.

Græsningstrykket evalueres i november, når kreaturerne er taget hjem, for at kunne give en tilbagemelding til kreaturholderen og der umiddelbart bør komme flere eller færre dyr på arealet i den efterfølgende græsningssæson.

Græsningen kan ske med heste eller kreaturer. I projektperioden er bestanden af kron dyr i området steget eksplosivt, derfor er en del af heden friholdt for græsning med husdyr, her har krondyrene fortrinsret til at græsse.

Krondyrenes fouragering ved pilenes udspring er med til at holde opvæksten af pil nede.

Afbrænding

Som en del af den generelle lyng- og hedepleje vil afslåning af lyng eller afbrænding af heden i mindre felter blive benyttet som plejetiltag, når det vurderes at der er behov for foryngelse af lyngplanterne. Områder med stor andel af blåtop vil i de ikke afgræssede områder blive høstet og fjernet for at sikre plads til dværgbuske.

Rydning af nåletræ

På flere af naboarealerne står nåletræer som kan smide frø ind på heden disse skal med års mellemrum fjernes, bedst ved oprykning inden de bliver for store, det forsøges gjort ved et lokalt samarbejde med den lokale afdeling af DN. Ved afbrænding af heden vil selvsåede nåletræer som regel forsvinde.

2.5 Klosterheden

Den fremtidige pleje af hederne i Klosterheden skal fokuserer på nedenstående punkter:

- **Opretholdelse af græsning**
- **Rydning af vedplanter fortrinsvis nåletræ**
- **Rydning af invasive arter (glansbladet hæg, gyvel og rynket rose) på arealer der støder op til de lysåbne områder**

Opretholdelse af græsning

Der tilstræbes græsning med kreaturer fra april til november med lavt græsningstryk, således at planterne kommer til blomstring i hhv. sommer- og sensommermånederne, og der er frisk gødning til stede fra april til november af hensyn til gødningsbiller og -svampe. Græsningstrykket evalueres i november, når kreaturerne er taget hjem, for at kunne give en tilbagemelding til kreaturholderen og der umiddelbart bør komme flere eller færre dyr på arealet i den efterfølgende græsningssæson. Robust kvæg (kødkvæg) gerne af en mindre/lettere race fortrækkes som græsningsdyr. Tilskuds fodring er ikke tilladt og bør heller ikke være nødvendigt hen over sommeren, men "lokkemad" i fangfolden kan være nødvendigt sidst på sæsonen, når dyrene skal indbindes for at blive transporteret hjem på stald.

Rydning af vedplanter, fortrinsvis nåletræ

Der er pt. ikke større problemer med opvækst af vedplanter på hederne, men flere steder er der "efterladt" mindre læbælter af nåletræ i kanten af heden eller kiler/hjørner af nåletræ, som får effekt af frøtræer og betyder opvækst af små gran- og fyrretræer inde på heden. Disse grupper af træer på og langs hederne vil i de kommende år blive fældet, sådan at de ikke længere kan sprede frø. Ved og grene vil blive fjernet for ikke at tilføre næringsstoffer. På flere af hederne er efterladt både enkeltstående og holme af skovfyr, der kan over tid blive behov for en nænsom og manuel tynding af disse, men især enkeltstående, karakteristiske gamle skovfyr vil blive bevaret, fordi de er vigtige levesteder for fugle, hvirvelløse dyr og svampe. De vurderes ikke at være problematiske i forhold til frøspredning.

Med års mellemrum bør/skal hederne gås efter for opvækst af nåletræer, sådan at de bliver skåret ned og fjernet, før de når en størrelse, hvor de begynder at sætte frø. Fordelen ved vente ca. 5 år mellem hver gennemgang er at frøplanterne når en vis højde og på denne måde er nemmere at få øje på og dermed få skåret ned. Hvor hederne er nabo til slugter med vandløb eller gennemskæres af vandløb, er det især birken som spreder sig ind på heden. Fra område til område, skal det vurderes hvorvidt birken bør skæres ned og fjernes, sådan at de ikke kommer til at fungere som frøtræer med yderligere spredning til følge, eller om træerne skal blive stående som føde- og byggemateriale for bæverne. I det omfang at bæveren er aktiv i

nærområdet er det kun birketræerne længere inde på heden som bør skæres ned og fjernes. Jo tættere træerne står på et vandløb, jo større sandsynlighed er der for at bæveren klarer opgaven til gavn for heden og en større biodiversitet.

Rydning af invasive arter på arealer, der støder op til de lysåbne områder

Langs veje, i rabatter, men også i skovbryn og lysåbne skovbevoksninger langs med hederne er der forholdsvis store forekomster af især gyvel og glansbladet hæg, som ved frøspredning har et stor potentiale for at sprede sig ind på hederne. Flere steder kan der i på hederne i vejkanterne konstateres begyndende opvækst af både gyvel, glansbladet hæg og i mindre grad rynket rose. På hederne, men særligt på de tilstødende arealer skal der fremadrettet gøres en indsats for at fjerne disse arter inden de når en alder og størrelse, hvor de kan sætte frø, sådan at de ikke når at blive et problem. Glansbladet hæg vil blive skåret ned, hvorefter rødderne tages op. Gyvel er forsøgt trukket op, men det er endnu uklart om det er en effektiv metode, eller om optrækningen i stedet betyder at der bliver lavet et godt såbed, sådan at der i de kommende år vil fremkomme store mængder af små frøplanter. Alternativet er at knuse/afslå både gyvel og rynket rose, en enkelt afslåning er dog ikke nok til at få planterne til at forsvinde, hvorfor gentagne afslåninger de kommende år vil være nødvendigt for at komme planterne til livs.

Som en del af den generelle lyng- og hedepleje vil afslåning af lyng eller afbrænding af heden i mindre felter ad gangen blive benyttet som plejetiltag, hvis det vurderes at der er behov for foryngelse af lyngplanterne.

3 Fremtidige driftsomkostninger

Den fremtidige drift på de statsejede arealer afholdes af driftsbevillingerne på den enkelte af Naturstyrelsen enheder.

Driftsmidler suppleres af EU midler fra landdistriktsprogrammet, som giver tilskud til den løbende pleje og afgræsning af Natura 2000 områderne.